

Betül Özbay, *The Paleographical Analysis of the Manichean Script for Middle Iranian and Old Uyghur Texts*

İstanbul: Kriter Yayınları, 2024, 9786256103269, 226 s.

Kübra Malta*

1. Giriş

Betül Özbay tarafından kaleme alınan *The Paleographical Analysis of the Manichean Script for Middle Iranian and Old Uyghur Texts* (Kriter Yayınları, 2024) adlı eser, yazarın 2016 yılında tamamladığı doktora tezinin yeniden ele alınarak genişletilmiş şeklini sunmaktadır. Eserde, Maniheist yazı sisteminin paleografik ve ortografik özellikleri karşılaştırmalı biçimde ele alınmış; Orta Farsça, Partça, Soğdca ve Eski Uygurca metinler üzerinden dilsel ve yazıbilimsel çözümler yapılmıştır. Eser, Özbay'ın uzun yıllardır üzerinde çalıştığı Maniheist el yazması araştırmalarının devamı olarak nitelendirilebilir. Aşağıda kısaca değinilen çalışmalar yazarın bu alanda sunduğu birikimin temel taşlarını oluşturmaktadır.

Yazar, öncelikle *Huastuanıft: Maniheist Uygurların Tövbe Duası* (Türk Dil Kurumu, 2019 [1. baskı 2014]) adlı çalışmasında Maniheist Uygur metinlerinden bir tövbe duasının içerik, dil ve çeviri boyutuna odaklanmış; “Maniheist Eski Uygur ve Orta İran Metinlerinde Noktalama İşaretleri” (Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi, 2019) makalesinde yazım sisteminin teknik ayrıntılarını incelemiştir. Ardından yayımladığı *Maniheist Bir İlahi Huyadagmān: Partça, Soğdca,*

* Dr. Öğr. Üyesi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul/Türkiye, kmalta@fsm.edu.tr, orcid.org/0000-0001-5619-2740.

Eski Uygurca Metin ve Çeviri (Dergâh Yayınları, 2020) adlı eser ile Turfan yazmalarından Partça, Soğdca, Eski Uygurca üç dilli Maniheist bir ilahiyi Türkçeye kazandırmıştır. 2020 tarihli “Eski Uyurlarda Mani Yazısının Gelişimi” (Dil ve Edebiyat Araştırmaları) başlıklı makale yazarın doktora tezinden elde ettiği bulguların bir özeti niteliğindedir. Bu yazıda ele alınan 2024 tarihli kitabı ise Mani yazısına ilişkin Türkçe literatürün uluslararası düzeyde incelemesini sunmaktadır.

2. Kapsam ve Yöntem

Eserdeki metodoloji, karşılaştırmalı filolojik inceleme ile paleografik analizi başarıyla birleştirmektedir. Özbay, inceleme kapsamına yalnızca iyi korunmuş ve aynı bağlamda değerlendirilebilecek el yazmalarını almıştır. Çalışmaya dâhil edilen metinler arasında (M 17, M 47, M 172, M 475, M 482 gibi) Orta Farsça ve Partça fragmanlar, Maniheist tövbe duası Huastuanift’in Londra kitap rulosu, Berlin fragmanları (U 8–U 10, U 7) ve Eski Uygurca *Yel tengri* (Windgod) U 74 gibi Eski Uygur metin örnekleri yer almaktadır.

Yazar, veri seçiminde yalnızca dinî içerikli metinleri tercih etmiş, bu nedenle mektuplar, ekonomik belgeler ve topluluk kayıtları gibi sivil belgeleri inceleme kapsamı dışında bırakılmıştır. Bu yaklaşım, özel bir karşılaştırma olanağı sağlamakla birlikte, yazı sisteminin din dışı metinlerdeki görünümünü tespit edebilmede eksikliğe yol açmaktadır. Bu alandaki eksikliği gidermek için kitabın son bölümünde özellikle el yazısı (kursif) örneği olarak birkaç Soğdca mektuba da yer verilmiştir.

Özbay, Maniheist yazıyı üç temel biçimde sınıflandırmaktadır: resmî (formal), el yazısı (kursif) ve başlık (headline) biçimleri. Bu ayırım, farklı dillerdeki Maniheist metinlerin yazı biçimlerinin karşılaştırılmasına olanak tanır. Ayırımı ortografik boyutu ise harf-ses değerlerinin evrimi, ünlü-ünsüz ayırımı ve harf biçimlerinin fonetik işlevleri üzerinden ayrıntılı biçimde tartışılmıştır. Yazar bu konuyla ilgili karşılaştırmalı bir tabloyu sonuç bölümüne ayrıca eklemiştir.

3. Bulgular ve Tartışma

Çalışmanın sonuçları, Maniheist yazının gelişiminde üç ana yönü ortaya koymaktadır:

1. Yazı Biçimi: Maniheist yazı biçimleri genel hatlarıyla diller arasında yüksek oranda tutarlılık göstermektedir. Bu bulgu, farklı coğrafyalarda sürdürülen Mani yazı geleneğinin istikrarlı bir paleografik karaktere sahip olduğunu göstermektedir.

2. Gelişmeler ve Eklmeler: En ileri ortografik özellikler Eski Uygur Maniheist yazısında görülmektedir. Özellikle ünlü–ünsüz ayrımının belirginleşmesi ve Türkçe’nin fonetik yapısına uygun ön ve art ünlü ayrımının işaretlenmesi, yazı sisteminin ses–harf ilişkilerinde önemli bir ilerleme olduğunu kanıtlamaktadır.
3. Azalmalar ve Arkaik Özellikler: Orta Farsça ve Partça metinlerde rastlanan *us* ve *uš* bağlaçları için kullanılan kısaltma benzeri işaretler, Soğdca ve Uygurca metinlerde bulunmamaktadır. Bu durum, Maniheist yazının erken evresine ait arkaik özelliklerin zamanla kaybolduğuna işaret etmektedir.

Bu bulgular, Özbay’ın 2010 tarihli yüksek lisans çalışması *Maniheist Uygur Metinlerinin Envanterinin Hazırlanması* (Yıldız Teknik Üniversitesi) sırasında oluşturduğu el yazması kataloğu ve veri setinin bilimsel sürekliliğini de yansıtmaktadır. Dolayısıyla 2024 tarihli bu İngilizce yayın, yazarın önceki filolojik araştırmalarının kapsamını genişleterek Mani yazısının karşılaştırmalı paleografisine yönelik uluslararası ölçekte ilk kapsamlı çalışmalardan biri olma özelliği taşımaktadır.

4. Değerlendirme ve Katkı

Özbay, metinlerin yalnızca biçimsel yapısını değil, aynı zamanda sesbilimsel ve tarihsel arka planını da dikkate alarak, yazının dil değişim süreçlerine nasıl uyum sağladığını göstermektedir. Yazarın yaklaşımı, paleografiyi yalnızca harf biçimlerinin betimlenmesine indirgememekte; onu dil tarihi, yazı teknolojisi ve kültürel aktarım bağlamında yeniden konumlandırmaktadır. Bu yönüyle eser, Orta Asya yazı kültürü ve Türk–İran dil ilişkileri üzerine çalışan araştırmacılar için önemli bir metodolojik örnek sunmaktadır. Bununla birlikte, veri kümesinin yalnızca dinsel içerikli metinlerle sınırlı kalması, Mani yazısının gündelik ve idari kullanım alanlarına dair potansiyel bilgilerin dışarıda kalmasına neden olmuştur. Bu durum, ileride yürütülecek karşılaştırmalı çalışmalar için açık bir araştırma alanı bırakmaktadır.

5. Sonuç

Betül Özbay’ın *The Paleographical Analysis of the Manichean Script for Middle Iranian and Old Uyghur Texts* adlı kitabı, Maniheist yazı geleneğinin tarihsel gelişimi, biçimsel çeşitliliği ve dilsel dönüşümüne ilişkin kapsamlı bir çerçeve sunmaktadır. Eser, gerek Türkoloji gerek İranistik alanında, Orta Asya yazı tarihinin filolojik temelde yeniden değerlendirilmesine katkı sağlayan özgün bir çalışmadır. Yazarın önceki araştırmalarıyla kurduğu süreklilik ve disiplinlere-

rası yaklaşımı, bu kitabı yalnızca bir paleografik inceleme olmaktan çıkarıp, dil, din ve kùltür etkileşimini belgeleyen filolojik bir sentez düzeyine taşıtmaktadır.

Kaynakça

Özbay, Betül, “Eski Uygurlarda Mani Yazısının Gelişimi”, *Dil ve Edebiyat Araştırmaları*, sayı 21, 2020.

_____, *Huastuanıft: Manihaist Uygurların Tövbe Duası*, 2. bs., Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2019.

_____, *Manihaist Bir İlahi Huyadagmân: Partça, Soğdca, Eski Uygurca Metin ve Çeviri*, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2020.

_____, “Manihaist Eski Uygur ve Orta İnan Metinlerinde Noktalama İşaretleri”, *Türk Kùltürü İncelemeleri Dergisi*, sayı 42, 2019.

_____, “Maniheist Uygur Metinlerinin Envanterinin Hazırlanması”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul, 2010.

_____, *The Paleographical Analysis of the Manichean Script for Middle Iranian and Old Uyghur Texts*, İstanbul, Kriter Yayınları, 2024.

Araştırmacıların Katkı Oranı

Araştırmanın her aşamasından yazar sorumludur.

Çatışma Beyanı

Araştırmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.